

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті досліджується актуальна проблема становлення особистості в дошкільному віці. Доводиться, що дошкільний вік є періодом фактичного складання психологічних механізмів особистості і особливу роль у розвитку особистості дитини в дошкільний період відіграють люди, що її оточують, передусім батьки. До факторів впливу сім'ї на становлення особистості дитини відноситься внутрішня і зовнішня діяльність сім'ї і охоплює здебільшого господарсько-економічну сферу сімейних взаємостосунків, та сімейне виховання як комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів на дитину найближчого оточення.

Ключові слова: особистість, розвиток, самосвідомість, сім'я, дитина, дошкільний вік, моральні норми, спілкування, міжособистісні стосунки.

Постановка проблеми. Формування людини як особистості – процес соціальний. Відомо, що вже немовля розвивається як істота соціальна, для якої середовище виступає не тільки як умова розвитку, але і як його джерело. З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у відносини, які розвиваються, переплітаються з іншими відносинами у зв'язку з розвитком самої дитини. І ці відносини дитини з навколишньою дійсністю є відносинами, що "здійснюються з допомогою або через іншу людину" (Л.С. Виготський).

Взаємодія дитини з середовищем і в першу чергу з соціальним оточенням, мікросередовищем, засвоєння нею "створеної людством культури" (О. М. Леонтьєв) відіграють першочергову роль у її психічному розвитку, становленні її як особистості. Розвиток особистості дитини, уявлення про своє "я", ступінь її впевненості (невпевненості) в собі, емоційне благополуччя в цілому визначаються в значній мірі складною системою взаємодії окремих підсистем її особистісного мікросередовища ("дитина-дорослий", "дитина-дитина"). Слід зазначити, що специфічні людські властивості, особистісні якості формуються лише в процесі взаємодії дитини з середовищем, в процесі її власної активної діяльності.

У дошкільні роки дитина опановує нові, досить складні види діяльності (гра, продуктивні види діяльності), вступає в нові форми спілкування з дорослими (позаситуативно-пізнавальну, позаситуативно-особистісну). На новий щабель піднімаються відносини з оточуючими людьми, в першу чергу – з дорослими. Все це має принципово важливе значення для тих якісних змін в психічному розвитку дитини, які відбуваються в дошкільному і молодшому шкільному віці.

Мета статті – на основі аналізу сучасних наукових досліджень окреслити особливості впливу сім'ї на особистісне зростання дитини дошкільного віку.

Результати теоретичного дослідження. Особистість – це синтез характеристик індивіда в унікальну структуру, яка визначається та змінюється в результаті взаємодії із середовищем. Особистість характеризується як особлива якість, що набувається індивідом в сукупності суспільних за своєю природою відносин, та характеризує індивіда зі сторони його зв'язків з іншими індивідами у процесі спілкування з іншими людьми.

Інакше кажучи, особистість – виражений феномен, що проявляється в ході спілкування з оточенням. Особистість дитини не тільки виражається в тому, як вона поводить себе або, що вона відчуває при міжособистісному спілкуванні, а й визначає характерний індивідуальний стиль поведінки в широкому спектрі ситуацій.

Розвиток особистості дитини охоплює такі якісні зміни:

- 1) розуміння дитиною навколишнього світу, усвідомлення свого місця в ньому, що породжує нові мотиви поведінки, під впливом яких вона здійснює свої вчинки;
- 2) розвиток почуттів і волі, що забезпечують дієвість мотивів, стійкість поведінки, її незалежність від зовнішніх обставин.

Дошкільний вік, на думку вітчизняних психологів, є періодом фактичного складання психологічних механізмів особистості. Саме в дошкільні роки, як свідчать спеціальні дослідження (О. М. Леонтьєв, О. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін, Л. І. Божович, В. С. Мухіна, В. К. Котирло та ін.), складаються особистісні механізми поведінки, зав'язуються перші зв'язки, відносини, вузли, що утворюють в сукупності якісно нову вищу єдність суб'єкта – єдність особистості.

Важливий внесок у розробку проблеми особистісного розвитку дошкільника зробили такі провідні психологи, як Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв [1, 6, 10].

Вони показали, що в основі розвитку особистості лежить предметно-перетворювальна діяльність, і класифікували розвиток як саморух, що відбувається завдяки власній внутрішній діяльності дитини.

Комунікативно-мовленнєвий генезис дає змогу в характеристиці особистості врахувати такі важливі для визначення її суті критерії як комплексність, мінливість, структуру і організацію, і, найголовніше, її унікальність, неповторність. Результатом дослідження активності особистості дитини в спілкуванні з дорослими, як прояву можливостей і здібностей, дають підстави розглядати комунікативно-мовленнєвий розвиток як потенціал збереження особистісного зростання дошкільника [12, с. 87-120].

На думку Т. О. Піроженко комунікативно-мовленнєвий розвиток є передумовою розвитку особистості дитини, можливості засвоювати окультурені людські дії у ході активної взаємодії з дорослими та однолітками. Комунікативно-мовленнєвий розвиток допомагає розширити кругозір дитини, оволодіти суспільним досвідом, впливає на розвиток емоційно-вольової сфери, становлення провідних видів діяльності. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини залежить насамперед від мовлення дорослих і зокрема батьків. Спілкування з ними забезпечує збагачення змісту свідомості дитини, воно детермінує її структуру, розвиток окремих психічних процесів, особистості, свідомості і самосвідомості. Тому, якщо дитина виховується в неблагополучній сім'ї або створені несприятливі умови для її навчання і виховання у дошкільному навчальному закладі, то це зумовлює формування низького рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку, що, в свою чергу, негативно впливатиме на становлення дитини як особистості та суб'єкта життєдіяльності [12, с. 100-119].

Особливу роль у розвитку особистості дитини в дошкільний період відіграють люди, що її оточують, передусім батьки. Дошкільник стає самостійнішим, більш незалежним від дорослих, розширюються та ускладнюються його взаємини з оточенням, а це відкриває йому значні можливості для глибшого самоусвідомлення, оцінювання себе та інших. Отже, розвиваються його самосвідомість і самооцінка.

Провідну роль у формуванні самосвідомості дошкільника відіграє позаситуативно-пізнавальна та позаситуативно-особистісна форма спілкування з дорослим. Спілкування стає тією сферою дійсності, яка акумулює всі психічні функції дитини: її увагу, сприймання, пам'ять, мислення, емоції. Психіка й особистість дитини набуває саме тих якостей, які необхідні їй для забезпечення спілкування з дорослими й однолітками. У самосвідомості з'являються ті властивості, що відображають роль і місце дитини у спілкуванні та дозволяють регулювати його.

Як підкреслював С. Л. Рубінштейн, "не існує "я" поза ставленням до "ти", і не існує самосвідомості без усвідомлення іншої людини як самостійного суб'єкта" [14, с. 636-637]. Дошкільник у процесі спілкування отримує від інших значну кількість регулюючих впливів: оцінок, зауважень, схвалень. Згодом сам починає висловлювати їх партнерам. Так у дитини нагромаджується інформація про те, що їй вдалося краще, що викликало схвалення, що – навпаки – робити не варто. Все більш чіткими й об'ємними стають уявлення про себе, зокрема про свої можливості. Якщо у ранньому віці самоставлення дитини було переважно позитивним та негнучким у різних ситуаціях діяльності, то у дошкільника воно чимдалі більше залежить від конкретних успіхів у діяльності та змінюється частіше.

У 3–4 р. дитина тільки починає вирізняти деякі уміння, особистісні та пізнавальні риси, тому завищує свої можливості в досягненні результату, майже не вміє знаходити помилки у порівнянні зі зразком. Прагнення дорослого повернути увагу малюка до його недоліків сприймається останнім негативно як узагальнена особистісна оцінка зі значенням "поганий". За умови розвиненого досвіду спілкування дитина в 5 р. знає про свої вміння, має деяке уявлення про пізнавальні можливості, особистісні риси, адекватно реагує на успіх і невдачу. У 6–7 р. дошкільник усвідомлює свої фізичні, особистісні та розумові можливості, оцінює їх правильно. На основі знань і думок про себе у дошкільника розвивається найскладніший компонент самосвідомості – самооцінка. Вона багато в чому залежить від того, як дитину оцінює дорослий. Чим точніша й аргументованіша оцінка дія дорослого, тим сприятливіші умови формування самооцінки. Оцінка дорослого дитини повинна відігравати стимулюючу роль, мобілізувати зусилля дитини на отримання результату. Занижені оцінки дорослих мають найбільш негативні наслідки, знижують самостійність та ініціативність дитини [5, с. 282-290].

Слід зазначити, що завдяки грі в дитини розвиваються два важливі новоутворення у сфері самосвідомості: особистісні очікування стосовно оточуючих, та рефлексивна самооцінка, яка ґрунтується на здатності підростаючої особистості оцінювати себе, свої ігрові та інші вміння, знання, комунікативні якості з позиції очікувань ігрової групи, тобто групових соціальних очікувань.

Рефлексування дитиною очікувань ігрової групи щодо себе самої – це пролог формування в подальшому її соціального "Я". Соціальне "Я", як відомо, синтезує знання людини про групові соціальні вимоги щодо поведінки в соціумі і водночас її особистісні очікування щодо того, якої поведінки очікують від неї партнери по взаємодії в різних сферах суспільної діяльності [13, с. 43-48].

Л. С. Виготський писав: "Подібно до того, як дитина трьох років відкриває своє ставлення до інших людей, так семирічка відкриває сам факт своїх переживань" [3, с. 244-268]. Відомий психолог вважав цю здатність дитини надзвичайно важливим фактором розвитку її особистості, що не втрачає

свого значення і надалі. На її основі виникають такі важливі особистісні якості, як впевненість у собі, тривожність, образливість, задоволеність собою. У дітей виникає усвідомлення себе в часі, у часовій перспективі. Дитина спочатку живе тільки теперішнім, але згодом навчається співвідносити минуле – теперішнє – майбутнє [2, с. 113-114].

У молодшому дошкільному віці діти засвоюють правила, що стосуються культурно-гігієнічних навичок, дотримання режиму, поводження з іграшками. Підкоряючись вимогам дорослих, вони й самі намагаються оволодіти цими правилами. Нерідко в дошкільному закладі діти звертаються до вихователя з приводу порушення правил поведінки їхніми однолітками. Ці заяви найчастіше є своєрідним проханням підтвердити правило і його обов'язковість для всіх. Іноді вони є спробою відкрити нове, невідоме правило. У такій ситуації діти запитують, чи можна так робити [11, с. 217-220].

На 4-му році життя дитина знає своє ім'я, прізвище, стать, вік, ставить запитання про себе, свій організм, позитивно відгукується про себе. Через рік починає усвідомлювати свої вміння, знання, оволодіває уявленнями про деякі особливості свого організму, призначення органів. Малюк усвідомлює свої стани, бажання, настрої, вміє ідентифікувати свої дії з діями інших людей ("Я ... так само, як ...", "Ми ... з ... вміємо ...").

У дошкільному віці дитина починає керуватися в своїй поведінці моральними нормами. У неї формуються моральні уявлення та оцінки. Спеціальним дослідженням (Р. Х. Шакуров) з'ясовано зв'язок між емоційними реакціями дітей на оцінні впливи дорослих, які їх оточують, і становленням самолюбства, гордоців. Переживання гордоців вперше виникають у дитини внаслідок прямої оцінки дорослого, а потім і без неї. Поступово формується потреба пишатися певними якостями, зберігати позитивну оцінку дорослих і тим задовольняти своє самолюбство [2, с. 113-114].

Основний вплив дорослих на розвиток особистості дитини полягає в організації засвоєння нею моральних норм, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Найсильніше на дитину впливає поведінка близьких їй людей. Вона наслідує їх, переймає їхні манери, запозичує в них спосіб оцінювання людей, подій, речей. Однак цей вплив не обмежується близькими людьми. Дитина дошкільного віку знайомиться з життям дорослих людей, спостерігаючи за тим, як вони працюють, слухаючи розповіді, казки, переглядаючи фільми тощо. Для неї зразковою є поведінка людей, яких поважають, про кого схвально говорять, авторитетних однолітків, персонажів казок, мультфільмів та ін. Вирішальними в освоєнні зразків поведінки є оцінки, які дають дорослим, дітям, персонажам казок, фільмів, розповідей людей, думка яких для дитини найавторитетніша.

Дорослі відіграють провідну роль у розвитку особистості дитини, навчають дитину правил поведінки, які організовують її у повсякденних справах, налаштовують на позитивні вчинки. Пред'являючи вимоги, оцінюючи вчинки, вони вимагають від дітей виконання правил. Поступово малюки починають самостійно оцінювати свої вчинки на основі власних уявлень про те, якої поведінки чекають від них дорослі і ровесники.

Найближчим соціальним оточенням дитини є, як правило, сім'я. Тривалий час вона найвідчутніше впливає на формування особистості підростаючої людини. Особлива значущість сімейного мікросередовища пояснюється відносною самостійністю дитини, залежністю життя і благополуччя від піклування і допомоги дорослих людей, що її виховують. Такі впливи, як схвалення і несхвалення батьків, є регулятором і стимулом психічного розвитку дитини. Від їхнього характеру залежить формування деяких властивостей дитини та її поведінки.

Якщо сім'ю розглядати як малу соціально-психологічну групу, тоді необхідно визначити, які саме сімейні стосунки впливають на дитину і яким чином вони зумовлюють формування її як особистості.

Як мала група сім'я має певну структуру і динаміку свого розвитку (іноді це називають життєвим циклом сім'ї).

В.М. Дружинін [4, с. 210-300] пропонує психологічну модель сім'ї, структура якої поєднується такими стосунками:

- а) стосунки влади: домінування – підкорення, взаємовідповідальність;
- б) емоційно-психологічна близькість.

Між цими видами стосунків існують певні зв'язки: домінування передбачає відповідальність за тих, хто підкоряється; відповідальність – це влада над людьми для реалізації відповідних завдань; психологічна близькість, звичайно, негативно корелює зі стосунками домінування – підкорення (чим більша влада однієї людини над іншою, тим менше між ними психологічної близькості, оскільки влада – це примус).

Зазначимо, що В. А. Семиченко і В. С. Заслуженюк [15] вирізняють такі найсуттєвіші структурні компоненти сім'ї:

А. Влада та її розподіл, співвідношення між формальною (дозволеною нормами сучасного суспільства) владою і неформальним лідером.

Б. Комунікації (взаємозв'язки), тобто розподіл інформаційних потоків у родині. У будь-якій сім'ї взаємодія між окремими її членами має різну насиченість, тривалість та якісні особливості.

В. Рольова структура. Вивчаючи людську поведінку, психологи виявили, що існує набір ролей, у яких ми виступаємо в родині та в суспільстві. Всі ми буваємо Дорослим та Дитиною, Жертвою та Переслідувачем, Рятівником та Батьком.

На думку окремих авторів (Н. М. Дятленко, В. С. Заслуженюк, В. М. Піча, В. А. Семиченко), родина регулює різноманітні взаємини своїх членів із зовнішнім світом. У сімейній взаємодії переважає особистісне начало, зростає значення не абстрактного, а індивідуального прикладу, зразка. Важливою є можливість спілкуватися один із одним, впливати один на одного безпосередньо, виключаючи дію соціального фону (у дитячому навчальному закладі, наприклад, вихователь спілкується з дитиною у присутності цілої групи тощо).

Родина забезпечує максимальну тривалість міжособистісних стосунків (часто упродовж усього життя), безперервний процес пізнання самого себе та інших членів сім'ї. Відчуження, дратівливість, неухважність з боку батьків призводять до того, що дитина прагне уникнути неприємних емоцій і замикається. У результаті можуть розвинути такі небажані якості, як агресивність, брехливість, покірливість, замкнутість. Тому вони стають засобами адаптації до несприятливої ситуації (Н. І. В'юнова, К. М. Гайдар, Л. В. Темнова).

Аналіз психолого-педагогічних причин сімейних негараздів дозволяє відзначити зростання відчуження між дітьми та батьками. Це небажане явище у сфері внутрішньосімейних стосунків має свої витoki.

Шанобливе ставлення до дитини і розуміння необхідності її нормальної і своєчасної соціалізації – найбільш ефективний стиль виховання, що спирається на потреби дитини в позитивних емоціях.

Сімейні стосунки ускладнює відсутність у більшості людей психолого-педагогічних знань та досвіду оптимальної організації стосунків. Так, батьки часто самі формуються як вихователі зі зростання дитини, що призводить до частих педагогічних помилок: неадекватної оцінки ситуації, нерозуміння потреб дитини, спроб розв'язати проблеми виховання інтуїтивно, нерідко в стані роздратування тощо. Часом позитивно налаштована людина просто не вміє спілкуватися, вона не може виявити себе і досягти мети. Тоді ми говоримо про недостатній рівень комунікативних вмінь (В. С. Заслуженюк, В. А. Семиченко).

Взаємодіючи з іншими, людина входить у ситуацію або всією своєю суттю, або тільки якоюсь однією гранню як носій певної соціальної ролі. У першому випадку спілкування називають особистісно-орієнтованим, воно базується переважно на психологічних аспектах взаємодії: встановлення емоційних стосунків з іншою людиною, розв'язання внутрішнього або зовнішнього конфлікту, створення умов для розвитку особистості тощо. У другому – спілкування є діловим, має функціональне навантаження в межах певної діяльності. Цей вид спілкування також може містити в собі елементи особистісного, але вони будуть можливі лише доти, доки не суперечать діяльності. Обмеження взаємодії діловими стосунками робить спілкування більш сухим, формальним. Доведено, що велике значення для спілкування має середовище, в якому реалізується ситуація взаємодії. Якщо при цьому присутні інші люди, то це зветься соціальною ситуацією спілкування. У родині всі виступають у постійних ролях: це ролі чоловіка, дружини, батька, матері, дідуся, бабусі, брата, сестри, старшої чи молодшої дитини тощо. Кожна з цих ролей має нормативний зміст та засоби вияву (В. С. Заслуженюк, В. А. Семиченко) [15].

У зарубіжних дослідженнях найбільш популярна класифікація стилів батьківської поведінки Діани Бомрінд, думки якої дотримується ряд авторів (Р. Кайл, А. А. Реан). На основі досліджень Д. Бомрінд та Е. Маккобі класифікацію стилів батьківської поведінки (4 стилі) склала Р. Кайл [7], базуючись на фіксації двох чинників дії на дитину в сім'ї – батьківського контролю і батьківської теплоти.

Поняття "батьківський контроль" стосується ступеня вираженості у батьків заборонних тенденцій, що виявляється у вимогах підпорядкування правилам, виконання дітьми своїх обов'язків. Контроль – це спроба впливати на діяльність дитини. Стили поведінки, що виділяються авторами, варіюють на основі співвідношення параметрів (ступеню контролю і теплоти).

Авторитетний стиль батьківської поведінки – дія батьків, яка вирізняється твердим контролем за дітьми і водночас заохоченням до спілкування і обговорення в колі сім'ї правил поведінки, встановлених для дитини. Рішення та дії батьків не здаються довільними або несправедливими для дітей, і тому вони легко погоджуються з ними. Таким чином, високий рівень контролю поєднується з теплими взаєминами в сім'ї. Діана Бомрінд зазначила, що такі діти чудово адаптовані, впевнені в собі, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички, вони гарно вчаться в школі та мають високу самооцінку.

Авторитарний стиль батьківської поведінки характеризується високим рівнем контролю, холодними стосунками з дітьми. Батьки закриті для постійного спілкування з дітьми, встановлюють жорсткі вимоги та правила, не допускають їхнього обговорення, дозволяють дітям лише незначною мірою бути незалежними від них. Діти, як правило, замкнуті, боязкі або похмурі, невиважені та дратівливі.

Ліберальний стиль (низький рівень контролю, теплі стосунки) – образ дії батьків, що вирізняється майже повною відсутністю контролю за дітьми при добрих взаєминах з ними. На думку Діани Бомрінд, багато ліберальних батьків так захоплюються демонстрацією "безумовної любові", що перестають

виконувати безпосередньо батьківські функції, зокрема встановлювати заборони для своїх дітей. Діти ліберальних батьків схильні потурати своїм слабкостям, імпульсивні та нерідко не вміють поводитися на людях. У деяких випадках вони стають активними, рішучими і творчими людьми.

Індиферентний стиль батьківської поведінки, на думку Елеонори Маккобі, вирізняється низьким контролем поведінки дітей і відсутністю теплоти і щирості у стосунках з ними. Батьки, яким притаманний індиферентний стиль поведінки, не встановлюють обмежень для своїх дітей або внаслідок недостатнього інтересу і уваги до дітей, або внаслідок того, що труднощі повсякденного життя не залишають їм часу і сил на їхнє виховання. Якщо байдужість батьків поєднується з ворожістю, дитину ніщо не стримує, вона дає волю своїм руйнівним імпульсам і виявляє схильність до делінквентної поведінки.

Діана Бомрінд відзначала, що в повних сім'ях батьки дотримуються так званого традиційного стилю, виконуючи ролі, закріплені традицією за чоловіком і жінкою. При цьому чоловік (батько) може дотримуватися авторитарного стилю, а мати бути більш дбайливою.

Розглядаючи певний тип батьківського впливу на дитину, необхідно враховувати, що ефективність цього впливу багато в чому залежить від того, хто з членів сім'ї домінує і як він домінує, а також від значущості впливу члена сім'ї на дитину, що пов'язано з більшою прихильністю її до цього члена сім'ї (А.І.Захаров).

І. С. Кон [9] вказує, що замість абстрактного зіставлення "благополучних" і "неблагополучних" сімей соціологи і кримінологи розрізняють сім'ї з різним виховним потенціалом.

Доведено, що сім'ї з порушеннями у стосунках не можуть самостійно розв'язувати протиріччя і конфлікти, які виникають в їхньому житті. У результаті тривалого конфлікту у членів сім'ї спостерігається зниження соціальної і психологічної адаптації, нездатність до спільної діяльності (зокрема в питаннях виховання дітей). Рівень психологічного напруження в сім'ї має тенденцію до наростання і призводить до емоційних порушень, невротичних реакцій її членів, виникнення відчуття постійного неспокою у дітей. Таким чином, дисгармонія сімейних стосунків створює несприятливий фон для розвитку дитини.

Основною причиною конфліктів, тобто дисгармонійної взаємодії, є неадекватність сприймання членами сім'ї один одного (Л. А. Петровська).

Одним з основних психолого-педагогічних критеріїв виділення різних типів сімейного виховання є стиль батьківського ставлення або стиль виховання. Як соціально-психологічне поняття стиль позначає сукупність способів і прийомів спілкування щодо партнера. Розрізняють загальний, характерний і конкретний стилі спілкування. Детермінантами стилю спілкування виступають спрямованість особистості як узагальнена, відносно стійка мотиваційна тенденція, позиція щодо партнера спілкування і параметри ситуації спілкування. Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, неспецифічні способи спілкування саме цього батька з саме цією дитиною, це образ дій щодо дитини.

Найчастіше в психолого-педагогічних дослідженнях для визначення, аналізу батьківського ставлення використовуються два критерії: ступінь емоційної близькості, теплоти батьків до дитини (любов, схвалення, тепло або емоційне відкидання, холодність) і ступінь контролю за її поведінкою (висока – з великою кількістю обмежень, заборон; низька – з мінімальними заборонними тенденціями).

У зарубіжних дослідженнях (Р. Бернс, Д. Елдер, Г. Крайг, Ф. Райс) точніше охарактеризувати батьківське ставлення і відповідну поведінку дозволяє поєднання крайніх варіантів вияву цих чинників (критеріїв). Виділяються чотири типи виховання (Г. Крайг) [9, с. 436-440]: авторитетний (теплі стосунки, високий рівень контролю), авторитарний (холодні стосунки, високий рівень контролю), ліберальний (теплі стосунки, низький рівень контролю), індиферентний (холодні стосунки, низький рівень контролю).

Типи негармонійного сімейного виховання: потурання, домінування, підвищена моральна відповідальність, емоційне відкидання дитини, жорстоке ставлення.

На думку В. М. Дружиніна [4, с. 210-300], до факторів впливу сім'ї на становлення особистості дитини відноситься внутрішня і зовнішня діяльність сім'ї, яка охоплює здебільшого господарсько-економічну сферу сімейних стосунків та яка безпосередньо формує сукупність шлюбно-сімейних уявлень дітей про права і обов'язки членів сім'ї, розподіл домашніх обов'язків, бюджету та інших питань. Ще одним фактором є сімейне виховання як комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів на дитину найближчого оточення. Методи виховання, які використовуються у сім'ї, зумовлені взаємозв'язками суб'єктів виховного процесу (які характеризуються неформальним характером), відрізняються як за кількістю, так і за змістом (тобто за психологічною сутністю та ефективністю впливу на дитину) від методів виховання, що використовуються в інших соціальних інститутах.

Дослідження впливу різних стилів керівництва та спілкування на розвиток особистості дитини та формування стосунків батьків і дітей, проведені Р.Бернсом, показали, що найбільш сприятливий вплив на виховний процес здійснює авторитетний та демократичний стиль взаємодії, водночас решта стилів може призводити до порушень особистісного розвитку та дисгармонії міжособистісних стосунків батьків і дітей.

Авторитарний стиль керівництва, заснований на вимозі беззаперечного підкорення, призводить до формування негативізму, протестних реакцій або навпаки до надмірної залежності, безініціативності, низької вольової регуляції та недостатньої самоефективності. Ставлення батьків і дітей виявляються агресивними, недовірливими, ворожими.

Ліберально-потуральний стиль взаємодії не забезпечує достатньої орієнтації дитини в соціальних очікуваннях, нормах, вимогах, внаслідок чого виступає фактором ризику в генезисі девіантних форм поведінки, соціальної дезадаптації. Атмосфера всездозволеності породжує підвищену тривожність, страх, сумнів у власній цінності, невпевненість у собі.

Особливо несприятливо на розвиток дитини впливає хаотичний, або непослідовний, стиль керівництва та спілкування, що примножує негативні наслідки як авторитарного, так і потурального стилю.

Демократичний стиль спілкування передбачає рівноправний діалог, в якому і батьки, і дитина проходять певний шлях особистісного зростання [8, с. 90-120].

Виховання з використанням суворих, але суперечливих вимог і заборон, як стверджують психіатри, зумовлює у дітей неврози, нав'язливі стани і психастенію. Негативно впливають на їхню самооцінку і певні досягнення, які породжують невпевненість у власних силах, намагання дорослих ізолювати дитину від однолітків або позбавити її елементарної самостійності шляхом докучливих повчань і моралізувань (з метою привчання до доброго, позитивного), образ, принижень, висміювань і фізичних покарань за помилки і невдачі, навіювань дитині її слабкості і неповноцінності.

Діти з демократичних сімей частіше виявляють схильність і прагнення до творчості, а також ініціативність, лідерські якості, неконформізм (неприйняття пристосовництва), адекватну емоційність у соціальних взаєминах.

Психологічний клімат у сім'ї, який відображається на характері спілкування з дітьми, рівні інтересу до них, їхніх проблем, піклуванні та увазі до них, є суттєвим чинником формування морального обличчя дитини. Чим менше ласки, піклування і тепла одержує дитина, тим повільніше формується як особистість, тим більше схильна до пасивності й апатичності, тим вища ймовірність формування у неї слабого характеру. Дружні стосунки, тепла сімейна атмосфера, в якій зростає дитина, сприяють формуванню в неї почуття особистої захищеності, впевненості в собі, оптимізму.

Особлива роль у сімейному мікросередовищі дитини належить матері, оскільки їй віддають перевагу діти всіх вікових груп. Важливе значення мають також стосунки з батьком, братом, сестрою, дідусем і бабусею, нерідко – з далекими родичами.

На формування особистості дошкільника впливає і склад сім'ї. Дитина, у вихованні якої, крім батьків, беруть участь бабусі і дідусі, більше здатна до співчуття, доброзичливіша, однак менш самостійна і наполеглива, їй бракує організаторських здібностей. Вплив родичів на розвиток дитини залежить від того, як вона ставиться до них, оцінює їх. Прихильність дитини до рідних виражається у бажанні бути поруч (особливо, коли дитина хворіє або переживає страхи, налякана), гратися з ними, зробити їм приємний подарунок, співпереживати. Ці почуття діти реалізують і у малюнках, висловлюваннях [11, с. 218-220].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На формування особистості дошкільника впливають взаємодія з середовищем, розвиток мовлення та пізнавальної сфери, але найважливіше значення у цьому процесі мають розвиток самосвідомості й самооцінки, спонукальної сфери, динамічної і змістової сторін емоцій та почуттів. Особливу роль у розвитку особистості дитини в дошкільний період відіграють люди, що її оточують, передусім батьки, вони навчають дитину правил поведінки, які організовують її у повсякденних справах, налаштовують на позитивні вчинки. Перспективи нашої роботи ми вбачаємо у вивченні питань впливу ровесників на процес становлення "Я-образу" дитини.

Використані джерела

1. Божович Л. И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Л. И. Божович / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Междунар. пед. академия, 1995. – 209 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Выготский Л. С. Детская психология / Л. С. Выготский // Собр. соч.: В 6-и т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.
4. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М.: КСП, 1996. – 368 с.
5. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
6. Запорожец А. В. Психология детей дошкольного возраста / А. В. Запорожец, Д. Б. Эльконин. – М. : Просвещение, 1964. – 239 с.
7. Кайл Р. Детская психология: Тайны психики ребенка / Р. Кайл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.

8. Карабанова О. А. Психология семейных отношений: Учеб. пособ. / О. А. Карабанова. – Самара : Издательство СЮКПП, 2001. – 122 с.
9. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2000. – 992 с.
10. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320 с.
11. Павелків Р. В. Дитяча психологія / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
12. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. Монография / Т. А. Пироженко. – К. : Нора-принт, 2002. – 310 с.
13. Психічний розвиток дитини – дошкільника: Навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закладів, студ. сер. і вищ. пед. закладів, батьків / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір, Т. О. Пироженко та ін. – К. : Світич, 2004. – С. 43 – 48.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: ПИТЕР, 1999. – 712 с.
15. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге вид. / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. – К. : Веселка, 1998. – 214 с.

Mykhal'ska S.

FAMILY IMPACT ON THE CHILD'S PERSONALITY DEVELOPMENT

The actual problem of personality formation at the preschool age is examined in the article. It is proved that preschool age is a period of compiling personality's psychological mechanisms and people who surround a child in the preschool period, especially parents, play special role in the child's personality development. A preschooler becomes more independent than ever before, its relationships with the environment expand and complicate, and that leads to significant opportunities for deeper self-awareness, evaluation of self and others.

Adults play a key role in the child's personality development, teach the child the behaviour rules that organize it in everyday affairs, tune into positive actions. Showing requirements, evaluating behaviour they require children complying with the rules. Gradually, babies begin to self evaluate their actions based on their own ideas about the kind of behaviour expected of them by adults and peers.

The special importance of family microenvironment is explained by the relative autonomy of the child, the depending of life and well-being on the care and support of adults who bring the child up. These impacts, both parents' approval and disapproval, are a regulator and a stimulus of child's mental development. The formation of some child's traits and its behaviour depends on their character.

Some factors of family influence on the child's personality development are internal and external activities of the family and cover mostly the economical sphere of family relationships that directly forms a set of children's marriage and family ideas about the rights and responsibilities of family members, the distribution of household affairs, budget and other issues. Another factor is a family education as a set of purposeful pedagogical influences on a child by the immediate surrounding people.

Key words: *personality, development, self-consciousness, family, child, preschool age, moral norms, communication, interpersonal relationships.*

Стаття надійшла до редакції 16.10.2014